

Virksom uvirksomhet? Pauser som arenaer for følelsesmessig berøring og biografisk bevegelse*

Astrid Skatvedt

Statens institutt for rusmiddelforskning

Janne Scheffels

Statens institutt for rusmiddelforskning

Noe av det som karakteriserer pauser er at de er situasjoner der vi i utgangspunktet ikke gjør noe. "Pausing"¹ handler om uvirksomhet: Det vi ofte kaller tom tid. I denne artikkelen vil vi belyse situasjoner der klienter og personale på en behandlingsinstitusjon for rusmiddelmisbrukere tar pause fra den terapeutiske virksomheten. Vi beskriver hvordan pausene de tar sammen kan vise seg å være rike, mektige og terapeutisk betydningsfulle situasjoner. Med utgangspunkt i Goffmans og Collins' mikrointeraksjonisme og en omvendt versjon av Beckers stemplingsteori analyseres hvordan "pausing" innenfor rammene av en behandlingsinstitusjon for rusmiddelmisbrukere kan arte seg som stimplingsprosesser med en positiv karriereretning som kan bevege folk inn i nye og alternative identiteter.

Nøkkelord: pause, terapeutisk relasjon, konstruksjon av identitet, stempling, rusbehandling

En pause er først og fremst et brudd med det en har gjort rett før pausen. Pauser kan være for å hvile kroppen, eller for å hvile hodet. Å ta en pause kan handle om å komme vekk fra andre mennesker, for eksempel kollegaer, medstudenter, klienter eller pasienter, familie og venner, for å være i fred og slappe av, uten forpliktelser. Men en kan også ta en pause for å være sammen

med andre. Det viktigste kjennetegnet ved pausesituasjoner er kanskje at dette er situasjoner der en ikke gjør noe, i alle fall ikke noe som er å regne som arbeid. Pausesituasjonen handler altså i utgangspunktet om det som ofte ses som uvirksomhet.

I denne artikkelen skal vi gå inn i fortellinger om pausesituasjoner fra et feltarbeid blant klienter og personale på en behandlingsinstitusjon for rusmiddelmissbrukere. Artikkelen bygger på et større empirisk arbeid (se Skatvedt (2001, 2009) for en mer inngående beskrivelse av empiri og metode). Vi skal beskrive hvordan situasjoner der personale og klienter tar pauser fra den terapeutiske virksomheten, kan være rike og meningsfulle – og også terapeutisk betydningsfulle. Noen ganger kan det se ut som om pausene er der hvor det mest virksomme for klientenes bevegelse mot en rusfri identitet skjer. I disse situasjonene ser det ut til at pausene går fra å være uvirksom virksomhet til å bli virksom uvirksomhet. Slik sett faller artikkelens tema inn under en behandlingstradisjon der det legges vekt på hverdagslig samhandling mellom behandlere og klienter. Perspektivet på betydningen av uformelt samvær, som presenteres i denne artikkelen, er i så måte ikke noe nytt. Innenfor behandlingsforskning har det imidlertid vært lite teoretisering rundt hva som foregår når denne typen samvær setter i gang prosesser som trigger terapeutisk endring (Skatvedt 2009).

Ehn og Löfgren (2010) skriver om tom tid som venting, dagdrømming og rutiner i hverdagslivet. De spør hvordan vi kan forstå hva som foregår når ingenting av betydning ser ut til å foregå. Vi stiller det samme spørsmålet ved å se på pauser, nærmere bestemt situasjoner der klienter og personale ”pauser” sammen. I tillegg spør vi: hva er det med denne tilsynelatende ubetydelige uvirksomheten som gjør den så potent som et terapeutisk fenomen?

Pauser som brudd og bevegelse

Å ta en pause er å stoppe opp. En vender oppmerksomheten vekk fra noe og mot noe annet, eller en slipper rett og slett opp på oppmerksomheten og hviler den. I dette ligger det at pauser alltid handler om en eller annen form for brudd eller diskontinuitet. Pauser markerer slik sett en avslutning på noe, og samtidig en begynnelse. Pauser kan også ses på som mellomrom, *intermezzi* der tiden stopper opp og det kommer til et forbigående skifte. I den latinske betydningen viser ordet pause til en lignende flertydighet: *pausa* betyr både

midlertidig opphold og avslutning. Begrepet *Pausa vitae* kommer fra dette og betyr livets avslutning (Steinnes og Vandvik 1989), noe som også kan forstås som en overgang fra en tilstand til en annen. Her berøres noe av det vi har som mål å gjøre synlig i denne artikkelen. Pauser representerer gjerne hvile, ro, avslapning og stillhet – altså en form for mangel på virksomhet. Men det betyr ikke at uvirksomheten er en tom stillstand. Nettopp her, i bruddene, kan det skapes bevegelse. Innenfor kunstuttrykk som teater og musikk er det ofte bruddene, pausene og stillheten som berører publikum. Noen ganger kan det være bruddet med det perfekte; for eksempel det som er angitt i partituret, som gjør at følelsene blir berørt på en spesiell måte. Andre ganger er pausen en tilsiktet gest som gir et plutselig skifte i intensitet i stemninga, som når det går fra # til *b* i musikken. I de situasjonene fra feltarbeidet vi har hentet fram her, er det en særegen form for berøring eller bevegelse som er tydelig knyttet til ”pausing” vi vil vise.

De bruddene som pauser representerer kan skape ro, eller aktivitet – som en indre driv mens en er alene. I kreative prosesser, for eksempel komponistens arbeid med musikkstykker eller forfatteren som står fast og ikke finner ordene, blir dette tydeligere. En sentral dimensjon ved pausen er likevel at den gjerne foregår sammen med andre. Det er noe kollektivt ved pausen som sosialt fenomen. Pausen er ofte et rom for samvær og noe som får sin form delvis gjennom å være et møtested, et sted for utveksling og gjensidig hygge. Når en tar pause fra det en gjør, for eksempel på jobben, åpnes det for andre måter å være sammen på. En går inn i andre roller, rammene for samhandlingen endres og en kan framstå med andre identiteter. Med Goffman (1990) kan vi si at i pausene er vi mer ”back-stage”, vi viser fram andre og mer private eller personlige sider av oss selv enn det vi gjør i mer formelle situasjoner.

Pauser åpner slik sett på sitt beste for et slags vennlighetsrom, et rom der en kan hygge seg, slappe av, snakke om ting en liker å snakke om, bare for moro skyld og ikke for noe annet enn å være sammen. Pauseprat kan gjerne kalles tomt snakk, det Album (1994) kaller innholdsløs meningsfull prat, eller ren, tom sosialitet, uten objekt eller formål (Asplund 1987). Goffman (1982:91) betegner slike situasjoner som: ”[The] gestures which we sometimes call empty”, og hevder at de kanskje er ”the fullest things of all”. Goffmans uttalelse kan forstås dithen at det å dyrke tomhet sammen, understreker fellesskap og nærhet. Jo tommere situasjonen er, jo sterkere signaliserer den fellesskap. For de fleste av oss er sam”pausing” og fellesskapets tomprat dagligdags, vi gjør det hele tiden og vi kan pause sammen med de fleste vi

møter. For klienter på behandlingsinstitusjon kan slike situasjoner få stor betydning, være skjellsettende og utgjøre viktige bidrag til terapeutiske endringsprosesser. Hvordan skjer dette? Og hvorfor?

Vi analyserer pauser som sosiale ritualer. Det å se pauser som ritualer gir anledning til å behandle tilsynelatende betydningsløse, hverdagslige situasjoner som rike, både på mening og følelser, noe som gir det Collins (2004) betegner som emosjonell energi (EE). Når vi er sammen i hverdagslige situasjoner, er ritualene som regel ikke preget av sterke følelsesutbrudd. Det innebærer ikke at vi er fjerne og kalde overfor hverandre. Vi er engasjerte og kan vise følelser og engasjementet forsterkes av den fysiske nærheten. Som deltakere har vi oppmerksomheten rettet mot det samme og har en felles stemningsopplevelse (Collins 1988; 2004). Det vi berøres av, har vi en tendens til å oppsøke igjen og igjen, og sammen virker disse til at symbolske, bekreftende identitetstegn adderes opp. Ved at folk går fra den ene situasjonen til den neste for å bli ladet opp med energi, dannes det Collins (2004) betegner som "kjeder" av samhandlingssituasjoner. Slik går samhandlingssituasjonene vi deltar i inn i våre narrativer. Enten det er gode eller besværlige møter, kan slike erfaringer bli til fortellinger om oss selv som kan holdes i live ved gjentatte "replays" (ibid.). Slik kan de få kraft og bli til noe som består ut over situasjonen der og da, og på den måten kan alminnelige hendelser bli til betydningsfulle identitetskonstruerende situasjoner.

Collins' EE-situasjoner har fellestrekk med det Asplund (1987) betegner som "konkret sosialitet". Den betegner det som foregår i en samhandlingssituasjon der deltakerne vekselvis gir respons på hverandres tilstedeværelse, og gjør det på en måte som berører og vekker gjenklang hos hverandre. Den konkrete sosialiteten viser til en samværsform, "sosial responsivitet" (ibid.), som kjennetegnes av umiddelbarhet, improvisasjon og mangel på regler for hvordan den skal gjøres. Denne normløsheten danner en motsats til Goffmans (1966; 1971; 1982) utlegninger om at selv uformelt samvær, som for eksempel pauser, er formalisert.

Et eksempel på et pauseritual med stor utbredelse er røykepauser. Disse har hatt og har mange funksjoner – som timeout fra arbeid eller situasjoner man vil ut av, som samlingsritual og som arena for informasjonsutveksling og identitetserklæring. Gjennom å delta i ritualer innlemmes en i et fellesskap som får sin betydning gjennom den energien som vokser ut av samværet (Collins, 2004). Og som Ehn og Löfgren (2010:83) påpeker, handler røyking om mer enn å få i seg nikotin: Å røyke kan være en rutine som organiserer

dagen, og en anledning til å ta seg pauser som tilfører noe ekstra til hverdagslige situasjoner. I denne artikkelen er vi opptatt av dette ”ekstra” som kan foregå i pausesituasjoner. Det er på tide å gå inn i de empiriske fortellingene, men først skal vi redegjøre kort for bruk av metode og hvordan datamaterialet har framkommet.

Metode og data

Det empiriske materialet i denne artikkelen bygger på etnografisk feltarbeid som ble gjennomført på ”Huset”, en behandlingstilbudning for rusmiddelmissbrukere (Skatvedt 2009). Behandlingsprogrammet bygget på en hierarkisk strukturert modell og hadde da feltarbeidet ble gjennomført en varighet på til sammen 2 ½ år, med 1 ½ år i ettervern utenfor institusjonen. Institusjonen hadde plass til om lag 26 klienter over 18 år av begge kjønn. Gjennomsnittsalderen hos klientene var ca. 30 år, mens den anslagsvis lå på 35–40 år blant personalet (i 2003). Målet med behandlingen var rusfrihet fra illegale rusmidler, uten bruk av substitusjonsmedisin. Feltarbeidet var fordelt på to perioder, henholdsvis i 1999 og 2003. Det første ledet fram til hovedoppgave i sosiologi (Skatvedt 2001), det andre til dr.avhandling (Skatvedt 2009). Feltarbeidene fikk en varighet på til sammen 1 år, der Skatvedt var til stede som deltakende observatør. Feltøktene varte fra 4–6 timer, 3–5 dager i uka av gangen, avbrutt av perioder der hun trakk seg ut for analyse- og skrivearbeid. På feltøktene var hun til stede sammen med klientene fra de sto opp om morgenen ca. 6,30 til de la seg rundt midnatt. Skatvedt bodde sammen med klientene og hadde ikke nevneverdig kontakt med personalet. Dette innebærer at feltarbeidet ble gjort med utgangspunkt i det vi kan kalle et klientsentrert perspektiv. Som feltforsker deltok hun i dagliglivet på institusjonen, og både i formelt erklærte terapeutiske situasjoner så som individualsamtaler, gruppeterapi, kvinnegrupper osv., og uformelle ”ikke-terapeutiske” situasjoner. Dette var både situasjoner der personale og klienter deltok sammen, og situasjoner der det bare var klienter. Målet med feltarbeidet var å framskaffe ”tykke” beskrivelser av dagliglivet på Huset så nær klientenes egne opplevelser som mulig (Geertz 1973). Data består av utskrift fra intervjuer og andre samtaler, feltnotater og reflekterende notater om observasjonene og beskrivelsene. Det er ikke laget noen kvantitativ oversikt over datamaterialet, så som antall intervjuer, blant annet fordi skillet mellom intervju, samtale og prat er uklart i feltarbeid som dette.

Vår metodologiske tilnærming i analysen av materialet i dette arbeidet er sosialkonstruktivistisk og inspirert av Grounded Theory (GT) (Strauss & Corbin 1994; 1998, Glaser & Strauss 1999).

Alminnelig prat, ualminnelig betydning

I feltarbeidet på behandlingsinstitusjonen sto pausene fram som noe særegent. Det vil si: de pausene der personalet tilsynelatende gikk ut av rollen som behandler i samvær med klientene. Kanskje gikk også klientene litt ut av sine roller som klienter. Med Goffman (1986) kan vi si at rammene for samværet ble endret i pausene, og med dem også identiteten til deltakerne. Det var flere slike situasjoner; det kunne være på små turer i skogen, en biltur til butikken eller på runden med handlevogna i supermarkedet. En av de viktigste arenaene for slike pauser var likevel røykepauser. De fikk en særegen betydning fordi de forekom ofte, opptil flere ganger om dagen, om klientene var heldige – sett fra deres ståsted. Her tok personalet tilsynelatende pauser fra arbeidet, men de var likevel sammen med dem som det var jobben deres å være sammen med: klientene. Klientene ga uttrykk for at de ofte opplevde at personalet gikk ut av rollen som den som er til stede fordi de er ansatt for å være det, og inn i rollen til en som *bare er sammen med*, uten at samværet har noen åpenbar hensikt i seg selv. I dette ligger det noe som har stor betydning. Andreas, en av dem som var til behandling for sine rusmiddelproblemer, mente noe av det viktigste ved oppholdet hadde vært at en av personalet stadig inviterte ham med når hun skulle ha røykepause:

Nei, for eksempel sånn som Anna, hun spør stadig om vi skal røyke. Hun må like å slå av en prat med meg... *'kom her, nå skal vi røyke!'* sier hun! Hun må like å slå av en prat – så hyggelig! a! fra personalet, liksom! (Skatvedt 2001).

Han betegnet slike invitasjoner og samvær som ”en type kjærlighet ... en omsorg som gjør at du får lyst (til å bli rusfri)” (ibid.). Han legger vekt på at Anna gjør dette fordi hun ’liker å slå av en prat med meg’. I dette kan vi fortolke at det ligger to ting som er særlig viktige. For det første så peker dette utsagnet på betydningen av at Anna gjør det *fordi hun liker det*, altså ligger det en type personlig anerkjennelse, eller kjærlighet om man vil, i det å ta en røykepause sammen med ham. Det ligger også noe her som handler om

frivillighet. Når Anna gjør det fordi hun liker det, så gjør hun det fordi hun vil det selv, og ikke fordi det er en del av jobben hennes. For det andre snakker han om hvordan hun liker å slå av en prat *med meg – en av personale!* Dette siste viser til ulikheten i status mellom de to: Det betydningsfulle for den som har lavest status i at den høyere rangerte velger å ”pause” sammen med ham. I pauser som dette forteller en gjerne noe om seg sjøl til hverandre. Det kan være noe en opplevde i går kveld, noe en har sett på TV eller lest i avisa, at en har skifta til sommerdekk på bilen; kort sagt dagligdags prat fra eget hverdagsliv. Overflatisk, kan hende, men likevel meningsfylt. Især kan det være det om ”pausingen” foregår i den type relasjoner som her: terapeut og klient.

Pauser kan gi viktige identitetstegn, de kan inkludere eller ekskludere folk fra et fellesskap. I situasjonen over får fellesskapet mellom dem som ”pauser” kanskje en spesiell betydning, fordi det ligger en ulikhet i status i den relasjonen som er mellom de to involverte. Pausen innebærer et brudd med denne ulikheten, gjennom at det formelle går over i frivillighet og det ulike går over i likhet. Det å bli inkludert i et fellesskap av alminnelige for en som har vært utestengt fra dette fellesskapet, kan være en følelsesmessig sterk opplevelse. Andreas, som fortalte om røyke”pausingen” med Anna virket veldig berørt da han fortalte om det. Det er som om slike situasjoner – brudd med det forventede – kan bevege folk, ikke bare følelsesmessig, men også biografisk; over i andre identiteter, til en blant de streite, de verdige og alminnelige. Egen følelsesmessig berøring ble brukt som tegn på at dette var noe uforstilt, og ikke et utslag av jobbrelatert plikt: ”Jeg kjenner det på meg ... jeg ser det i ansiktet ... at det er ikke noe dem sier bare fordi det er jobben deres.”

Som pausesituasjon har kanskje røyking noe spesielt ved seg. Dette handler for det første om røykepausen som sosial institusjon. Røykepausen har et spesielt omdømme som sosial arena, røykepausen er et sted å møtes, et sted å snakke sammen og bygge relasjoner. Den er en type uvirksomhet der en kan finne medrøykere uten at den innebærer spesielle forpliktelser (Ehn & Löfgren 2010:83). Røykepauser foregår gjerne med en mindre, engere krets av de personer som i arbeids- eller, som her, behandlingskontekst er de samme hver gang. Men røykepauser handler ikke alltid om å være sammen med gamle kjente, røykepauser er også spesielle fordi de åpner for en situasjon der man kan være sammen med fremmede i en uformell eller også ganske privat sammenheng, uten at dette oppleves som ubehagelig. Dette handler trolig om

at røykepauser er pauser med et bestemt formål, en har noe å gjøre som gir pausen en hensikt ut over ”pausingen” i seg selv. I en pause der en har noe å drive med, for eksempel å røyke eller å lese avisa, så kan en konsentrere seg om det – i stillhet og for seg selv uten at det blir feil. Eller en kan velge å snakke med den eller de andre som også står der og røyker. Pauser har en intimitet ved seg som kan gjøre dem til en utfordring. Intimitet deles lettere med personer og i situasjoner der en føler seg komfortabel. Kanskje gjør det å røyke sammen denne delingen av nærhet lettere å håndtere, fordi en har noe å gjøre?

Røykepauser er også spesielle fordi de ofte er blitt forstått som pauser med en spesiell form for legitimitet. I motsetning til pauser en tar fordi en har lyst, har røykepauser gjerne blitt forstått som noe en ”må” gjøre. På den måten kan en si at røyking har gitt legitimitet til brudd i sosiale settinger. Fortidsformen her handler om at det har skjedd mye med den sosiale forståelsen av røyking de siste årene. I dag er røyking stadig mer uvanlig, og også mindre sosialt akseptert. De som røyker, er slik sett sammen om det å være røykere på en annen måte enn før. De deler noe som gjør dem like hverandre og forskjellige fra andre, og de deler en identitet som er stadig mer stigmatisert (Scheffels 2009). Om vi går tilbake til klientene på behandlingsinstitusjonen, så er deres prosjekt å tre inn i fellesskapet av det de ofte betegnet som ”alminnelige, streite mennesker”. Overgangen kan kjennes stor, skremmende og ikke nødvendigvis bare attraktiv – fordi den innebærer å gi slipp på en identitet som er kjent og trygg til tross for alt det elendige den også fører med seg. Kanskje kan akkurat røyking sammen med ”alminnelige andre” her danne en slags gagnlig mellomstasjon i overgangen til de streite, fordi røykere i økende grad deler et fellesskap av utstøthet?

Det kan være flere grunner til at Anna valgte å ”pause” sammen med klienter. For eksempel kan det være at ingen av kollegaene var tilgjengelige, at de var opptatt med et eller annet. Det kan også være at det blir mer som en pause å ta en røyk med en klient, for da kan de prate tomprat, mens røykepauser med kollegaer ofte kan preges av jobbrelatert fagprat. Eller, det kan være at personale ønsker å bli bedre kjent med menneskene bak klientene, sånn som en gjør ved å småprate sammen. Det er i pausepraten, der en er litt mer ’back stage’, en plutselig kan finne ut at begge liker samme type hunder, har samme musikksmak eller har vært på fisketur på sørlandet da de var små. Pauser handler gjerne om å gå ut av formelt tilskrevne roller og over i noe annet og friere: De tilbyr en anledning til å tre ut av yrkesrelatert forpliktelse, en avgrenset tid for noe annet: en ’time out’. I feltarbeidet ble det synlig at

det skjer noe terapeutisk viktig i slike prosesser. Til tross for disse pausenes uanselighet blir de hendelser som ifølge klientene har stor betydning. Det er nettopp hverdagsligheten som gjør pausene spesielle. De forstås som et brudd med det forventede og med de formelle sosiale posisjonene på institusjonen. Personalets deltakelse framstår som autentisk og ikke som et utslag av plikt. Det innebærer at de symbolske meldingene som formidles om selvene, får gyldighet. Klientene er folk som ofte har få relasjoner til alminnelige folk, og som i særdeleshet ikke så ofte kommer i situasjoner der de kan pause sammen med dem. Mange av dem opplever at de er på utsiden av alt det som har med alminnelighet og verdighet å gjøre. De er sjelden sammen med ”alminnelige” mennesker og når de er det, er det med en klar rollefordeling der de er tildelt rollen som avvikere. Hos klientene på behandlingsinstitusjonen er uformelle samhandlings situasjoner med de Andre, de alminnelige, en mulighet for inntreden i normaliteten og en pause fra annerledesheten.

”Tomt” prat og uhøflighet

Pauser oppstår noen ganger i overgangssituasjoner. I feltarbeidet var en slik situasjon når personalet veksler vakt, og møter som oppstår i det en av de ansatte akkurat har kommet, eller er i ferd med å gå fra jobb. På noen arbeidsplasser er dette den stunden der de som har arbeidsuniform kanskje har tatt av seg denne og ikke lenger er uniformert som personale. Personalet på Huset bruker ikke uniformer på arbeid, så de markerer ikke denne overgangen ved å kle noe av eller på seg. I situasjoner som dette så de likevel ut til å være i en litt annen modus. Under kommer vi med et nytt eksempel fra behandlingsverdenen. Kristian, en klient, står på røyketrappa i vaktskiftet og tar seg en røyk. Arne, som har jobbet om natta og skal hjem, står ved siden av ham. Tidlige morgener gir en egen stemning. Dette er en stille og vakker sommermorgen. Kristian spør Arne med en påtatt barsk stemme:

”Hvorfor har ikke du dratt hjem enda?”

”Hvorfor er ikke du oppe klokka sju?” Svarer Arne med samme åpenbart tilgjorte bryskhet. ”Beborne skal være oppe til da!”

”Jeg er oppe klokka sju, jeg! Hadde du vært det, hadde du jo sett meg!” Svarer Kristian. De smiler muntert og svært vennlig til hverandre,

”Det er sløvt her,” sier Arne og ser ut i lufta.

”Fy faan, nå begynner du å bli grå i håret!” Sier Kristian. Han lener seg tett inntil Arne og myser mot tinningen hans.

”Ja.”

”Syns du det er fælt?”

I observasjonen framsto det som foregikk som en ”magisk”, nesten hellig situasjon. Sett fra ståstedet til en mikrososiolog, driver de to mannfolka med en intens dyrking av hverandres selv som alminnelige mennesker. Opplevelsen av noe som gir assosiasjoner til ”magi”, kan kanskje knyttes til stemningen i naturen, og til tidspunktet på dagen. Det er en varm mai-morgen, det er morgenlys og morgenstillhet og det anger av alt som vokser. Dette er et hus på landet. Situasjonen er skrelt for formelle føringer. Pausen framstår som et limboaktig intermezzo der manuset for rollene som klient og personal, ikke er tatt i bruk. Det har å gjøre med at det er den typen pause som er midt i vaktskifte, og i skifte mellom natt og dag. Arne har gått av vakt og skal kjem, Kristian har nettopp stått opp og skal begynne dagen som klient etter hvert. Situasjonen med de to røykende mannfolka på trappa preges av gjensidig tillit: De står tett sammen i avslappede positurer, de snur seg mot hverandre og veksler godhetsblikk av og til, de snakker nokså lavt og sakte og i et lavt toneleie. De bruker samme tonefall, stemmestyrke og stemmeleie. Dette er ulikt måten klienter og personale snakker sammen i mer terapilignende settinger, der tonefall, kroppsspråk og ikke minst samtaletema er annerledes og som regel mer formelt. Her på røyketrappa er samtalen uten tematisk sammenheng og ytre logikk. Imidlertid kan vi lese en indre logikk i nettopp mangelen på sammenheng, som virker som en bekreftelse på nærheten mellom de to aktørene. Samtalen er også tilsynelatende tømt for innhold i den forstand at det utveksles lite informasjon. Det meste er ”konstateringsprat” (Album 1994:91).

I den grad de veksler blikk, ser de like mye på hverandre og veksler på å være den som søker den andres blikk. Vi vil tro at det mest vanlige i situasjoner der hjelper og hjelpesøker snakker sammen, er at hjelperen er den som oftest ser på den som kommer for å bli hjulpet. Det handler om ulikhet: I hierarkiske relasjoner er det tradisjonelt sett den høyest rangerte som i størst grad definerer blikkontakt. Den lavest rangerte kan vende blikket ned, men ikke i samme grad være den som søker den andres blikk. Et annet aspekt er at en som mottar hjelp, ofte er i en litt forlegen situasjon og velger å se ned eller bort for å beskytte seg.

Pausen over er også, i likhet med pausen mellom Anna og Andreas, en røykepause. Kanskje er det som skjer i situasjonen rammet inn også av det –

røykepauser er pauser der samværet handler om noe utenfor seg selv, som kanskje tar bort noe av det som kan være beklemmende ved intimiteten i situasjonen. Om vi tar for oss tompraten mellom Kristian og Arne, er det vanskelig å tenke seg en tilsvarende pausesituasjon der deltakerne nærer mistro til, mangler kontakt med eller er fremmede for hverandre. Nærhetserklæringer kan også utveksles gjennom uhøfligheter.

En annen slik pausesituasjon ble beskrevet av Martin, som fortalte om en fisketur han var på med Sivert, en av personalet. Sivert, som var lederen for mannsgruppa på Huset, hadde spurt Martin om å få være med. Og Martin hadde foreslått at de kunne spise hjemme hos ham siden det var i nærheten.

Han ville være med meg ut og fiske!! På fritida si!! Han var med meg hjem, og sånn som han var hjemme hos meg og ... jeg ba han inn på pølser og kaffe og sånt noe, og han var der, det var... han oppførte seg... det var så åkei!! (Martin ler mens han forteller.) Han var ikke der og var så veldig stram i maska og: *'Her er det en som er ansatt'*, altså, han var bare ...: *'Ska' vi eta snart, ska' vi dra snart?'*... det var akkurat som å ha med seg en kompis ... jeg synes at der var så bra, jeg, at jeg merka at jeg var annerledes den dagen der, når vi var sammen!

At personale ville være med utenom arbeidstid, var i seg selv noe som ble oppfattet som et tegn på likhet, men det som tilsynelatende likevel gjorde størst inntrykk, var Siverts kommentar om å spise. Det virker ikke særlig høflig å spørre slik når en er gjest. Vennskap og nærhet kan erklæres gjennom uhøflighet (Album 1995). To personer som er fremmede og distanserte for hverandre, ville ikke engang tatt opp det å skulle spise hos den andre. Det ville trolig blitt tolket som frekt og påtrengende. I det minste ville forespørselen bli pakket behørig inn i høflighetsfraser. Frekkheten ga gyldighet og troverdighet til situasjonen som noe annet enn yrkesrelatert plikt, den bar bud om nærhet og jevnbyrdighet. Rammene for samværet, fisketuren utenfor arbeidstid – som en pause fra jobben – ga begge muligheter til å vise fram og bekrefte andre identiteter og andre sider ved relasjonen dem i mellom.

For at uhøfligheter skal være av det gode, må det være en viss nærhet mellom aktørene, de må kjenne hverandre godt nok til å tolke uhøfligheten som et kjærtegn. "Pausing" setter en ramme der det er rom for å bruke avanserte kjærtegn som "kødding" som samværsform. Pauser er en setting der slike uhøfligheter kan utveksles på høflig vis. Den milde, gjensidige latterliggjøringen Kristian og Arne driver med, formidler sterke symboler om nærhet og

inkludjon. "Pausing" er en virksomhet som åpner for denne merkelige, men betydningsfulle samværsformen som handler om tomt prat. Pauser inviterer til en uformell avslappethet som formidler sterke tegn om å være av samme slag.

I fortellingen fra trappa så vi at Kristian og Arne "pauset" sammen som kompiser, til tross for det asymmetriske utgangspunktet de har som personal og pasient. De to sto tilsynelatende upåvirket av at det var flere til stede samtidig. De smatt ut og inn av ulike temaer der noen var private og andre ikke, og drev med gjensidige erte-anklager om å være trege og litt late. Det lille snakket de bedrev besto stort sett bare av tull. I motsetning til den første situasjonen vi beskrev (Anna og Andreas), der det ville være mer en del av scriptet å fortelle noe hverdagslig om seg sjøl, verken avdekket eller meddelte Kristian og Arne hverandre noe. Praten mellom de to mannfolka framstår som ikke-instrumentell, den tjener ingen hensikt utover seg selv. Denne formålsløsheten er et kjerneaspekt ved den måten vi forstår pauser på her. Det er møtet som gjelder når en "pauser" sammen. En behøver ikke snakke sammen, og om en snakker, trenger en ikke snakke om noe viktig; emnet på praten kan gjerne heller være betydningsløst og formidle lite av substansiell karakter. På den måten kommer den "elementære deltakelsen" i hverandres væren desto tydeligere fram (Johansen 2003:203). Pauseprat behøver således ikke ha noe åndfullt over seg for å være av en slik karakter. Det er heller slik at nettopp prat som framstår som totalt formålsløst, tomt og nærmest helt meningsløst, kan ha noe åndelig over seg.

Pausen med Kristian og Arne på trappa var preget av "God dag, mann, økseskaft-prat". Mannfolka gikk rett på praten og skiftet emne uten innlednings-, overgangs- eller avslutningssnakk. Praten mellom dem var snakk som til de grader er tømt for innhold. Like fullt var situasjonen fylt med mening. Folk som ikke har den samme fortroligheten seg i mellom vil antakelig være avhengige av å bruke mer snakk for å holde kommunikasjonen gående. En slik tilsynelatende innholdsløs måte å "pause" på krever nærhet for at den skal føles komfortabel. Å forsøke å snakke på dette viset med en fremmed vil ganske sikkert kjennes ubehagelig og pinlig, nettopp fordi det gjelder andre regler for tomprat mellom folk som kjenner hverandre godt, og for tomprat mellom fremmede. Prat følger et sett med konvensjoner som dreier seg om hva en snakker om, hvordan en gjør det og i hvilke situasjoner (Album 1996). En pause med tvungen og ugrei konversasjon med fremmede folk der alt blir gjort feil, kan være svært lite avslappende, heller krevende, og noen ganger svært frustrerende. Og da er det jo ikke en pause – teoretisk ja, men ikke i praksis.

Tomprat ser ut til å kunne gi et særegent fellesskap og tilhørighet. Hos pasientene i Albums studie *Nære fremmede* (1996) er innholdsløsheten et poeng. Den knytter dem sammen i et fellesskap av normalitet og trygghet, det gir dem et avbrekk i sykdomsfortellingene som bekreftes på legevisitten. Pleierne på sykehus mener ofte at pasientenes prat dem i mellom er overflatisk, at det sjelden snakkes om noe ordentlig. Om pasienter prater, så er det om uvesentligheter (Album 1996:124). Tomt prat kan gi pasienter på sykehus pause fra sykdom og pasientverdenen, den kan gi tilknytning til normalitet og alminnelighet. På samme måte gir tomt prat med personale en fristund fra terapitenkning og et brudd med statusen som avviker og narkoman. Et av pausenes spesialiteter er denne tomheten som er så rik på troverdige tegn på at en er av "samme slag" som de Andre, de streite og verdige. Tomt prat ser ut til å kunne gi rom for en særegen, nær form for delaktighet, og å kunne viske ut skiller og erstatte smale og rigide roller med mer dynamiske og mangefasetterte roller. Det fortrolige i situasjonene våre innebærer ikke at klient og personal har som formål å være omgangsvenner, vi ser det mer som en nærhet som er et annet sted, der vi ikke vil finne forpliktelser som gjelder for vanlige typer vennskap og nærheter. Stedet er bortenfor det terapeutiske og faglige, til tross for at relasjonen er av den formelle sorten, og det er pausen som har åpnet for at de kunne komme dit. De er venner fordi de har tatt del i situasjoner som har oppstått i pausene mellom de situasjonene som har en formelt erklært terapeutisk verdi.

I analysen av de empiriske eksemplene over har vi vært inne på hvordan pauser kan etablere situasjonelle fellesskap. Disse fortellingene viser hva som skjer når personale og klienter trer ut av sine formelt og sosialt tilskrevne roller med dertil hørende script, og inn i en annen type samvær – "pausing" – som formes av andre føringer. Med Goffman (1982) kan vi si at de deltar med andre identiteter overfor hverandre i disse situasjonene. I dette ligger det betydningsfulle: De er alminnelige sammen.

Pauser: steder for følelsesmessig berøring og biografisk bevegelse

I sin bok om å gjøre ingenting, skriver Ehn og Löfgren (2010:211) om hvordan betydningsløse rutiner reproducerer klasse. Det innebærer at det de ser som tom tid har noe kraftfullt ved seg. I denne artikkelen peker vi på hvordan tilsynelatende betydningsløse situasjoner også kan gjøre det motsatte,

nemlig utfordre reproduksjon av sosiale posisjoner ved å være en del av en prosess som handler om bevegelse fra en sosial identitet til en annen: her fra stoffmisbruker til nykter. I det følgende skal vi diskutere denne bevegelsen.

I de empiriske eksemplene i denne artikkelen er "pausingen" vennlighetsrom. Som vi så i røykepausen med Anna og Andreas, kan en slik situasjon oppfattes som et kjærlighetsuttrykk. Goffman skriver at prat kan utgjøre lysglimt, når den forløper slik som den ser ut til å gjøre mellom Anna og Andreas over, en type kjærlighet som lyser opp verden for dem som deltar i den (Goffman 1982:116–117). Dette er å gjøre hverdagsamvær, som pauser, til noe vakkert. Vi ser et fellesskap mellom mennesker som er ganske nær, den hierarkiske forskjellen til tross. Det er ikke det samme hvem en "pauser" sammen med. Klientene på behandlingsinstitusjonen ga uttrykk for at det beste var å delta i uformelt samvær, som "pausing", sammen med personalet, for å kunne oppleve seg selv som "normal" (Skatvedt 2009). Det å bli sett av en person som er plassert øverst i det sosiale hierarkiet en befinner seg i, er noe de fleste av oss vil kunne kjenne igjen som betydningsfullt, ikke bare de som er klienter på en behandlingsinstitusjon. Makt- og statusforskjeller kan med andre ord rokkes ved i uformelle samhandlingssituasjoner, som de vi har sett her. Klienter har tilsynelatende ikke den samme myndigheten, ei heller makten til å erklære hverandre som vanlige folk. Ifølge klientene fra feltarbeidet på Huset, var det heller sannsynlig at de bekreftet hverandres annerledeshet og avvik ved å pause sammen, uten personale (se Skatvedt 2009). Jenkins (2003:2) skriver: "Identity is often in the eye of the beholder". Det er representanter for de alminnelige som må bekrefte avvikere som alminnelige mennesker, i dette tilfellet personalet. Personalet har autorisasjon til å erklære klientene som vanlige folk, av samme slag som de selv (Skatvedt 2009).

Pauser har gjerne noe umiddelbart over seg, noe som bidrar til at det som foregår der, oppleves ekte og uforstilt. I det som skjer i pausesituasjonene over blir de sosialt tilskrevne alternative identitetene noe den som er klient, kan stole på og ta til seg. På den måten kan de framtre for seg selv som alminnelige mennesker. For de fleste av oss er dette dagligdags, noe vi ikke legger merke til. For andre, så som stigmatiserte rusmiddelbrukere, kan dette være skjellsettende hendelser og betydningsfulle bidrag til terapeutiske prosesser. Når slike bekreftelser kommer i uformelle situasjoner, som pauser, så: "... når det inn, det sitter, du kjenner det i magen," som en av klientene sa (Skatvedt 2009). Det kan også ha å gjøre med måten det snakkes på. "Jeg hører han

snakker til meg sånn som han snakker til alle andre” (dvs. personale), fortalte en. Pauser er et sted som inviterer til en annen talemåte som gir andre identitetsbekreftelser.

Det er liten faglig uenighet om at mye av det som fører til terapeutisk endring i behandlingsprosesser, foregår andre steder enn i terapien, for eksempel i behandlingsrelasjonen og hos klienten selv og hva vedkommende tror på som betydningsfullt for sin egen terapeutiske endringsprosess (Duncan & Miller 2000; Duncan, Miller & Sparks 2007; Hubble et al. 1999; Lambert et al. 2004). Relasjonen mellom behandler og klient etableres og vedlikeholdes ikke bare i settinger som har en formelt erklært terapeutisk verdi. I vel så stor grad påvirkes den av hvordan de forholder seg til hverandre før og etter, med andre ord i pausene mellom de formelt erklærte terapeutiske møtene. I slike situasjoner kommer det tilsynelatende til et brudd med den instrumentelle tilnærmingen de i utgangspunktet har til hverandre. Goffman skriver: ”Not, then, men and their moments. Rather moments and their men” (1982:3). Pausesituasjonene vi har sett på er av en slik art at de på en kraftfull måte ser ut til å bidra til at både klientene og personalet blir ”menneskeliggjort”, i stedet for at de blir holdt igjen i en forskjellighet overfor hverandre. Pausene blir viktige arenaer der hverdagslighet og tilhørende identiteter som alminnelige, kan dyrkes, som i et ritual. Som vi har vært inne på, kan intense samhandlingsritualer utgjøre berørende øyeblikk vi ikke glemmer så lett, og som gir mening til våre biografier. ”Vellykkete” samhandlingssituasjoner genererer følelser og symbolske meldinger som ”lader opp” personer med emosjonell energi (Collins 2004:44). Collins’ tenkning om kjeder av samhandling minner om det prosessuelle hos Becker i hans stemplingsteori (Becker 1997). De skriver begge om sosiale prosesser som påvirker folks selv og identitet.

Innenfor rammene av en behandlingsmodell er det nærliggende å bruke Beckers (1997) stemplingsteori som et analyseverktøy. Den er som kjent mye brukt som et perspektiv på annerledeshet og avvikere. Klientene i de empiriske eksemplene våre er folk som lett lar seg stemple som avvikere i Beckers betydning. Han skriver (hans utheving):

(...) social groups create deviance by making the rules whose infraction constitutes deviance, and by applying those rules to particular people and labeling them as outsiders (Becker1997:9).

Becker skriver om hvordan en blir en outsider, mens vi følger en annen gren

av samme tradisjon og skriver om hvordan en blir en insider. Ifølge Becker (1997) er stemplingen ”vellykket” når personen har tatt stempelet til seg og gjort det til sitt. Slik sett kan ”avvikeren” ses som en sosial konstruksjon, skapt gjennom sosial samhandling, hos Becker ved sanksjonering av atferd og ekskludering av individer. Vi ser de samme stemplende prosesser, men med omvendt og ”positiv” karriereretning, der det etableres en identitet som ”normal”. Siden de ansatte er ”av de edrue, de alminnelige folka” har de autorisasjon som stemplere; de kan stemple avvikerne som alminnelige folk. Stemplene er ikke besværlige stempler, som hos Becker. Det er her snakk om stempler som er ettertraktede, normaliserende. Stempelet ble: – *Du er en av oss*, det vil si: normal, verdig. Stemplingen foregikk i det uformelle samværet, i situasjoner som ofte framsto som brudd med det forventede og vanlige. I all hovedsak kan situasjonene det er snakk om karakteriseres som pauser. I disse pausene ble det formidlet mektige tegn om nye, alternative selv som etter hvert ble addert opp og ”satte seg” og ble til noe varig (Skatvedt 2001, 2003).

Pauser er situasjoner som i det ytre kan se ganske ordinære ut. De er ikke gjenstand for mye oppmerksomhet, men de kan ha sterk virkning som gjør at folk blir berørt og kanskje endret av dem. Her ligger det et terapeutisk aspekt: Stoffmisbrukere kan få nye, positive identiteter gjennom å delta i alminnelig samvær med signifikante andre. Det hverdagslige og alminnelige er et fellestrekk ved de empiriske eksemplene i denne artikkelen og ved pauser. Det er nettopp hverdagsligheten som gjør disse pausene ekstraordinære.

Vi har presentert pauser som brudd som skaper følelsesmessig og biografisk bevegelse. ”Pausing” åpner for mange former for brudd: brudd i aktiviteter, brudd med forventet atferd og dominerende statuser, brudd med gamle identiteter og selvbilder og med formelt tilskrevne roller. For klienter, som for eksempel rusmiddelmisbrukere, kan det også dreie seg om brudd med gamle praksiser (Thomassen 2001), det vil si med rusen og annet som knytter dem til livet som rusmiddelmisbruker, for eksempel kriminalitet og prostitusjon.

”Pausing” kjennetegnes ved at de legger til rette for situasjoner der masterstatuser oppheves og der deltakerne kommer fram i en mer dynamisk, åpne selvpresentasjon. Her spiller deltakerne på en scene med rom for improvisasjoner der deltakerne kan prøve ut andre situasjonelle relasjoner og identiteter enn de vanlige. I disse pausene brytes det med det kliniske blikket, noe som bidrar til større relasjonell frihet for begge parter. Som en av klientene sa: ”da er vi bare mennesker sammen, det er ikke så mye oss og dem”. Når

personale og klienter gjør samvær som ikke er preget av de formelt tilskrevne rollene, gjør de ”sosial responsivitet” (Asplund 1987).

I ritualtenkning er samhandlingssituasjoner hendelser der deltakerne erklærer hverandres selv som det ene eller andre, alt ettersom hvilke rammer for samværet som gjelder, og hvordan deltakerne gjør situasjonen (Goffman 1982; 1986; 1990). Vi kan si at ”pausing” er en måte å gjøre alminnelighet på, og nettopp det å bli gjort alminnelig kan være svært bemerkelsesverdig og berørende for de som bærer på en besværlig annerledeshet, som mange av samfunnets sosiale avvikere gjør. Sacks spør: ”(...) how do people go about doing being an ordinary person?” (Sacks et al. 1995:216). Dette spørsmålet kan omformuleres til: ”How do people go about doing *becoming* an ordinary person?” I denne artikkelen har vi sett på hvordan det som framstår som uvirksomhet kan ha en terapeutisk effekt. Vi har pekt på hvordan ”pausing” innenfor rammene av en behandlingssituasjon kan representere brudd som berører klientenes selvoppfatning. Om vi ser hverdagslivets ritualer, som ”pausing”, som følelsesmessig ladete situasjoner som fyller oss med energi, kan vi si med Collins (2004) at vi har en tendens til å oppsøke disse igjen og igjen. Inspirert av Becker (1997) kan vi si at denne repeterende prosessen bidrar til en positiv stempling. Stemplene som gis, blir kraftige fordi det som foregår der oppleves som autentisk, det autentiske berører og stempelet slår inn og virker. Klientene kan ikke *vite* om personalets tilstedeværelse var av autentisk art eller ikke, men det er heller ikke viktig i denne sammenhengen. Poenget er at klientene ser ut til å *oppleve* det som foregår i pauseaktige situasjoner som autentisk og ikke som et utslag av jobbrelatert plikt.

På samme måte som begrepet pause har flere betydninger, har pausene vi har drøftet i denne artikkelen flere dimensjoner: de konkrete hendelsenes praktiske betydning, og de samme hendelsenes potensial for å befordre eksistensielle overskridelser. Pausesituasjonene er tilsynelatende så tømt for innhold at de framstår som meningsløse, men det er nettopp innholdsløsheten som gjør samværet meningsfylt. I dette er det at bevegelse mot alternative identiteter kan skje: Slik kan ualminnelige folk bli alminnelige og nye sider kan skrives i biografiene.

Noter

- * Takk til de to anonyme fagfellene i *Sosiologi i dag* for konstruktiv kritikk og gode innspill.
1. Vi har bevisst valgt å bruke ”pause” også som et verb for å tydeliggjøre en dobbelthet i

begrepet slik vi bruker det i denne teksten. Vi forstår her pause både som stillstand og som aktiv handling. Etter vårt syn er den aktive dimensjonen ved begrepet ofte underkommunisert. Ved å bruke verbformen søker vi å forsterke nettopp det aktive ved det å ta pause.

Litteratur

- Album, D. 1994: Innholdsløs meningsfull prat. *Sosiologisk tidsskrift* 2, 89–108.
- Album, D. 1995: Hvordan går det med Goffman og Garfinkel? *Sosiologisk tidsskrift* 3, 245–262
- Album, D. 1996: *Nære fremmede. Pasientkulturen i sykehus*. Oslo: Tano
- Asplund, J. 1987: *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokforlaget Korpen
- Becker, H. 1997: *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press
- Collins, R. 1988: *Theoretical sociology*. San Diego: Harcourt-Brace-Jovanovich
- Collins, R. 2004: *Interaction ritual chains*. Princeton: Princeton University Press
- Duncan, B. & S.D. Miller: 2000: The Client's Theory of Change: Consulting the Client in the Integrative Process. *Journal of Psychotherapy Integration* 10, 169–187
- Duncan, B., S.D. Miller & J. Sparks 2007: *Heroic clients, heroic agencies: partners for change*. Chicago: Institute of the Study of Therapeutic Change
- Ehn, B & O. Löfgren 2010: *The secret world of doing nothing*. California: University of California Press
- Geertz, C. 1973: *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books
- Glaser, B.G. & A. L. Strauss 1999: *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter
- Goffman, E. 1966: *Behavior in public places: notes on the social organization of gatherings*. New York: Free Press
- Goffman, E. 1971: *Relations in public: microstudies of the public order*. London: Allen Lane-The Penguin Press
- Goffman, E. 1982: *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Pantheon Books
- Goffman, E. 1986: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press
- Goffman, E. 1990: *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books

- Hubble, M.A., B.L. Duncan & S. D. Miller (red.) 1999: *The Heart & soul of change: what works in therapy*. Washington, D.C.: American Psychological Association
- Jenkins, R. 2003: *Social Identity*. London: Routledge Taylor & Francis Group
- Johansen, A. 2003: *Samtalens tynne tråd: Skriveerfaringer*. Oslo: Spartacus
- Lambert, M.J., F.J. Bergin & S.L. Garfield 2004: *Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change*. New York: Wiley
- Sacks, H., G. Jefferson & E. A. Schegloff 1995: *Lectures on Conversation*. Oxford: Blackwell
- Scheffels, J. 2009: Stigma, or sort of cool? Young adults' accounts of smoking and identity. *European Journal of Cultural Studies* 12(4), 469–86
- Skatvedt, A. 2001: *Fortellinger om kjærlighet. Om kommunikasjon mellom ansatte og klienter på en institusjon for stoffmisbrukere*. Hovedoppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Skatvedt, A. 2009: *Alminnelighetens potensial. En sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*. Doktoravhandling, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Steinnes, A. & E. Vandvik 1989: *Latinsk ordbok*. Oslo: Det norske samlaget
- Strauss, A.L. & J. Corbin 1994: Grounded theory methodology: An overview. Denzin, N. K & Lincoln, Y.S (red.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage
- Strauss, A.L. & J. Corbin 1998: *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage
- Thomassen, A. 2001: Endring gjennom ritualer: Om produksjon av tro på individuell endring i et terapeutisk samfunn for stoffmisbrukere. Oslo: *Sosiologisk årbok*

Abstract

Working inactivity. Pauses as arenas for emotional movement and biographical development

One of the characteristics of pauses is perhaps that they are situations in which we do not do anything, at least not anything related to work. To take a break can imply to take a moment away, in order to be left in peace and without obligations. "Pausing" concerns inactivity, doing as little as possible. It concerns what we often call empty time. In this article we will illuminate

situations in which clients and therapists in a rehabilitation unit for drug users take breaks from the therapeutic activities. We will describe how their pausing together can turn out to be rich, powerful and therapeutic meaningful situations. Using Goffman's and Collins' microinteractionism and an upside down version of Becker's labeling theory, we analyze how pausing inside the frames of a rehabilitation unit can represent breaks which may move people into new and alternative identities.

Keywords: pause, therapeutic relationship, construction of identity, labeling, drug treatment